

De wantsenorchis (*Orchis coriophora* L.)

door Hans Dekker

Nergens algemeen

Waarschijnlijk hebben veel lezers van dit blad de wantsenorchis nog nooit in levende lijve gezien. Dit is ook niet zo verwonderlijk, aangezien zij één van de zeldzaamste orchideeën in Europa is. In Nederland is de soort al sinds de twintiger jaren verdwenen. Zij kwam toen in een aantal uurhokken voor in Zuid-Limburg. In de rest van Europa is het al niet veel beter. In Oost-Duitsland waren ongeveer driehonderd groeiplaatsen bekend, doch hiervan is geen enkele meer over. In de Bondsrepubliek Duitsland zijn nog enkele groeiplaatsen overgebleven in het zuiden van het land, o.m. bij de Bodensee. Verder komt zij spaarzaam voor in Spanje, Portugal, Frankrijk, Zwitserland, Oostenrijk, Italië, de Balkanlanden, Tjechoslowakije, Polen en de Sovjet-Unie. Nergens is zij echter algemeen. De ondersoort „fragrans” echter, die wezenlijk van de eigenlijke „coriophora” verschilt en ook in andere milieus groeit, is in het Middellandse zee gebied één van de meest algemene orchideeën. De wantsenorchis wordt ongeveer 30 à 40 cm hoog met een rozet van vrij smalle ongevelekte bladeren. De bloeiwijze is dicht, cilindrisch en rijkbloemig. De kleur van de bloem is vaak warm bruinrood, maar kan ook bordeauxrood of zelfs beige zijn. Eén van de meest opvallende kenmerken is de sterk teruggeslagen lip. Deze lip is duidelijk drielobbig met in het centrum een aantal donkere vlekjes. De zijlobben zijn enigszins getand. De wantsenorchis komt voor in natte graslanden, op zandige en zandig-lemige bodem. Zij kan worden vergezeld door o.m. stengelloze en echte sleutelbloem (*Primula vulgaris* en *P. veris*), grote ratelaar (*Rhinanthus angustifolius*) trilgras (*Briza media*) en diverse andere orchideeën. Ook is de soort gevonden in kalkgraslanden samen met het soldaatje (*Orchis militaris*), bijenorchis (*Ophrys apifera*) en krijtgentiaan (*Gentianella germanica*). De soort is niet kalkgebonden, doch mijdt een kalkrijke bodem niet. In het zuiden van zijn verspreidingsgebied gedraagt zij zich als een gebergteplant van grazige weiden en kan voorkomen tot een hoogte van 2200 m. Elders kan zij vlak bij zee worden waargenomen. Landwehr (1978) geeft als groeiplaats verder nog lichte plaatsen in eikenbossen op zandgrond.

Tien groeiplaatsen

De wantsenorchis is uiterst kwetsbaar voor verstoring als gevolg van cultuuringrepen als ontwatering e.d. Ook het gebruik van kunstmest is fataal voor deze soort. De intensivering in de landbouw is dan ook grotendeels verantwoordelijk voor het verdwijnen van deze soort uit vele delen van Europa.

De bloeitijd varieert van mei in het zuiden tot in juli in bergstreken. Tijdens een vakantie j.l. juni in de Franse Ardèche werden wij direct geboeid door de vele schrale, bloemrijke hooilanden in dit gebied. In het kalkarme en bergachtige noorden van de Ardèche hebben we tussen de 500 en 1200 m hoogte vele tientallen hectares van deze hooilanden bekeken. Al op de eerste dag troffen we in één van deze hooilanden de wantsenorchis aan. Dit was een grote botanische verrassing, wetende dat deze soort zo zeldzaam is! Het hooiland was ongeveer vijf hectare groot en gelegen op een noordhelling van het dal van de Eyrieux. De bodem bestond uit lemig zand. De vochtigheid varieerde van droog tot zeer nat in de omgeving van enkele kwelplekken. De wantsenorchis groeide zowel op droge en op matig

Een typerend landschap in de noordelijke Ardèche; het dal van de Gluyere bij St. Sauveur de Montagut

Grote muggenorchis

Een bergweide op ongeveer 1100 meter bij Mezilhac met vlierorchis, harlekijn, mannetjesorchis, groene nachtorchis en narcissen

Het dal van de Vernaison in de Vercors met op de voorgrond het orchideeënrijk terrein

De rode variëteit van de vlierorchis

Hommelorchis

Harlekijn

vochtige delen van het terrein. In het totaal stonden er ongeveer vijftig planten, waaronder zeer krachtige exemplaren. Andere orchideeën welke hier voorkwamen waren de gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata*), de harlekijn (*Orchis morio*) en de grote muggenorchis (*Gymnadenia conopsea*). De laatste twee soorten zijn in Nederland vrijwel uit de vochtige schraallanden verdwenen. Na intensief speuren hebben we in de wijde omgeving niet minder dan tien verschillende groeiplaatsen van de wantsenorchis gevonden. Niet alleen in natte hooilanden, maar ook in wegbermen, zeer natte bronweiden en in extensief door runderen beweidde graslanden. In dit biotoop vertoonde de soort een voorkeur voor terreingedeeltes waar het regenwater oppervlakkig afstroomde. In dit terrein werden verder ook de aangebrande orchis (*Orchis ustulata*), de mannetjesorchis (*Orchis mascula*), de harlekijn (*Orchis morio*) en de gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata*) gevonden. In een bronweide stond de soort op de overgang van de iets hogere rand van het perceel naar een zeer nat gedeelte met bronkruid (*Montia fontána*) en de dotterbloem (*Caltha palustris*). Overigens zijn de terreinen met de wantsenorchis niet de enige orchideeënrijke gebieden in de noordelijke Ardèche. In de talrijke bergweiden rond het massief van de Gerbier de Jonc-Mezenc zijn duizenden exemplaren van de vlierorchis (*Dactylorhiza sambucina*) te vinden. Niet alleen de gele vorm van deze orchidee, maar ook de zeldzamere rode vorm. Daarnaast zijn er diverse overgangen tussen rood en geel te vinden. In deze bergweiden komen verder veel gevlekte orchissen, harlekijnen, mannetjesorchissen, grote muggenorchissen en groene nachtorchissen (*Coeloglossum viride*) voor. Verder kan men een aantal narcissoorten op deze bergweiden vinden. Volgens de literatuur moeten ook een aantal echte gebergteorchideeën in deze streek voorkomen zoals de vanilleorchis (*Nigritella nigra*) en de kogelorchis (*Traunsteinera globosa*). Deze soorten stonden half juni waarschijnlijk nog niet in bloei.

Orchideeënrijk gebied

Op één van onze dagtochten door de Ardeche troffen we aan de voet van de ruïne van Chateau Crussol bij St. Péray een andere orchideeënrijke vegetatie aan, n.l. die van half open droge kalkgraslanden. Ondanks de tijd van het jaar – de meeste warmteminnende orchideeën in deze zuidelijke streken bloeien in de maanden april en mei – konden we nog zes orchideeënsoorten ontdekken. Hieronder bevond zich tot onze verrassing ook de ondersoort „fragrans” van de wantsenorchis, de welriekende wantsenorchis. Deze ondersoort heeft smallere, goetvormige bladeren, een blekere, vaak wat groenachtige bloemkleur en een aangename geur. De door ons gevonden planten waren ook wat kleiner van stuk dan de gewone wantsenorchis. Ook tussen de planten van de welriekende wantsenorchis kan veel kleurverschil bestaan. Zo stonden tussen de populatie bij Crussol planten met zowel geheel groene als donkerrode bloemen. Naast duizenden exemplaren van de welriekende wantsenorchis, kwamen er ook veel individuen van het hondskruid (*Anacamptis pyramidalis*) voor. Deze in ons land zeldzaam in de duinen en in Zuid-Limburg voorkomende soort, is in de kalkrijkere delen van de Ardèche en naastliggende Vercors een vrij gewone verschijning. Verder werden op deze helling de aapjesorchis (*Orchis simia*), het soldaatje (*Orchis militaris*), de bijenorchis (*Ophrys apifera*) en de hommelorchis (*Ophrys holoserica*) gevonden. Opmerkelijk was de vondst van enkele exemplaren van een hybride tussen de twee laatste soorten, *Ophrys x albertiana*. Al met al een orchideeënrijk terrein, terwijl er tijdens een bezoek eind april-begin mei nog enkele andere soorten te vinden zouden kunnen zijn.

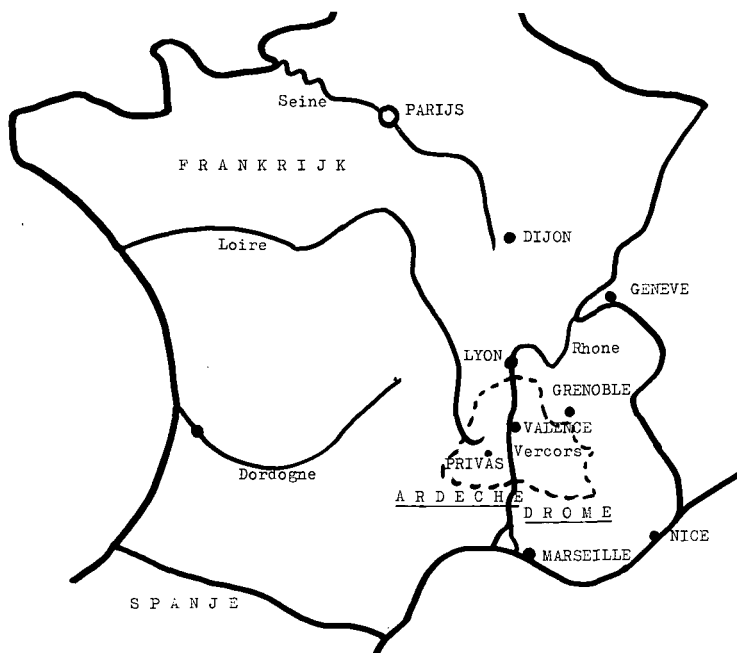
Ook de aangrenzende Vercors is een zeer orchideeënrijk gebied. Tijdens onze terugreis door dit gebied bezochten we een klein ruig perceeltje ten

zuid-oosten van Pont-en-Royans. Hier werden op ongeveer 100 m² tien soorten gevonden, terwijl in de directe omgeving nog enkele andere soorten werden gezien. Hieronder bevonden zich de welriekende muggenorchis (*Gymnadenia odoratissima*), de poppenorchis (*Aceras anthropophorum*), de bokkenorchis (*Himantoglossum hircinum*) en een zeer grootbloemige vorm van de hommelorchijs. Drie jaar geleden, in 1982, hebben we hier nog een exemplaar van het rode bosvogeltje (*Cephalanthera rubra*) gevonden. Ook in bermen en in de maquis van de Vercors zijn vele orchideeënsoorten te vinden. In het totaal zijn er in het departement Drôme 55 soorten orchideeën te vinden, tegen 52 in de Ardèche. Deze gebieden zijn voor de florist die ook van orchideeën houdt beslist de moeite waard. Het veelvuldig voorkomen van de wantsenorchis onderstreept dit nog eens duidelijk.

Literatuur

- BAUMANN H en R. KÜNKELE, 1982. Die wildwachsenden Orchideen Europas, Stuttgart.
- ENGEL, R en P. JACQUET, 1983. Die Verbreitung der Orchideen in Frankreich. Mitteilungsblatt Arbeitskreis Heimische Orchideen. 15 (2) 227-291.
- FÜLLER, F., 1972. Die Gattung Orchis und Dactylorhiza, 2e druk, Wittenberg-Lutherstadt (DDR).
- HILGERS, J. H. M., 1968. De achteruitgang van de Orchidaceae in Zuid-Limburg II, Natuurhistorisch maandblad, 57, 195-198.
- LANDWEHR, J., 1978. Wilde orchideeën van Europa, deel 2, 's-Graveland.
- MENNEMA, J. et al, 1980. Atlas van de Nederlandse flora, deel I. Amsterdam.
- REISIGL, H., E. DANESCH und O. DANESCH, 1977. Mittelmeerflora, Bern.
- SUNDERMAN, H., 1975. Europäische und mediterrane Orchideen, Hildesheim.

Adres van de schrijver:

Wantsenorchis

Close-up van de wantsenorchis

Hondskruid

Een bronweide aan de bovenloop van een zijriviertje van de Eyrieux. Groeiplaats van wantsenorchis, harlekijn, aangebrande orchis, grote muggenorchis en gevlekte orchis